

УДК 343.98

DOI 10.33244/2617-4154.1(14).2024.182-189

О. П. Шовкопляс,

аспірант,

Державний податковий університет

e-mail: bemrsud_4a@ukr.net

ORCID ID 0009-0004-4018-6943

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА В СУДІ

У статті досліджено психологічні особливості діяльності прокурора в суді. Зазначено, що прокурор не перебуває вище суду; його роль полягає в підтримці ефективної діяльності суду. Основне завдання прокурора в ході обвинувальної промови під час судового засідання полягає в кваліфікованому аналізі доказів. Він повинен переконати інших учасників судового процесу в надійності та об'єктивності цих доказів.

Наголошено, що під час кваліфікації кримінального правопорушення прокурор повинен розкрити зміст відповідної статті Кримінального кодексу України, обґрунтувати застосування цієї статті, а також висвітлити об'єктивні та суб'єктивні аспекти відповідного складу кримінального правопорушення. Під час визначення покарання прокурор повинен враховувати особистісні особливості обвинуваченого, такі як ціннісні орієнтації, мотиваційна сфера, стиль поведінки, основні риси характеру та інші аспекти.

Доведено, що лише об'єктивний аналіз позитивних і негативних якостей особистості обвинуваченого, проведений державним обвинувачем, може сприяти винесенню справедливого вироку. Це стає особливо актуальним під час розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних із неповнолітніми. У таких випадках аналіз формування особистості неповнолітнього злочинця може розкрити фактори, що суттєво впливають на його кримінальну поведінку (наприклад, вплив пияцтва батьків, недостатня контрольованість поведінки в школі, негативний вплив ззовні тощо). Соціальний і психологічний аналіз особистості підлітка та його оточуючого середовища, об'єктивна оцінка впливу цього середовища на його психіку та поведінку є важливими аспектами роботи державного обвинувача.

Отже, виступаючи в суді у кримінальному провадженні, прокурор представляє державу, вимагаючи від себе виняткової уважності до аналізу доказів, бездоганих висновків і високого рівня мовної вправності. Різні аспекти прокурорської діяльності у вигляді обґрунтування в обвинувальній промові взаємодіють як комплекс, вирішуючи свої завдання. Згуртована професійна структура особистості прокурора є визначальною для досягнення високого рівня компетентності, навичок та умінь у його професійній діяльності як державного обвинувача.

Ключові слова: прокурор, державне обвинувачення, обвинувальна промова, суд, судовий розгляд.

Діяльність прокурора виявляється в широкому спектрі обов'язків. Він взаємодіє як із роботою державних органів і посадових осіб, так із захистом законних інтересів та прав громадян. Робота прокурора у сфері обвинувальної діяльності повинна гармонійно поєднуватися з іншими аспектами його служби.

Важливо зазначити, що прокурор не перебуває вище суду; його роль полягає в підтримці ефективної діяльності суду. Основне завдання прокурора в ході обвинувальної промови під час судового засідання полягає в кваліфікованому аналізі доказів. Він повинен переконати інших учасників судового процесу в надійності та об'єктивності цих доказів.

У випадку якщо обвинувачений відмовляється визнати свою вину, прокурор повинен детально вивчити всі представлені докази, порівняти їх з іншими, зазначити їх надійність і здійснити аналіз експертних висновків. У випадку коли докази не підтверджують обвинувачення, прокурор повинен відмовитися від підтримки державного обвинувачення.

Під час кваліфікації кримінального правопорушення прокурор повинен розкрити зміст відповідної статті Кримінального кодексу України, обґрунтувати застосування цієї статті, а також висвітлити об'єктивні та суб'єктивні аспекти відповідного складу кримінального правопорушення. Під час визначення покарання прокурор повинен враховувати особистісні особливості обвинуваченого, такі як ціннісні орієнтації, мотиваційна сфера, стиль поведінки, основні риси характеру й інші аспекти.

Визнають за справедливе твердження, що під час опису особи обвинуваченого відображається не лише характеристика самого прокурора, але й його ставлення до людей, розуміння їхніх проблем, рівень професійної та психологічної підготовки.

Прокурор, діючи в суді, завжди повинен дотримуватися принципу: покарання може бути ефективним тільки в тому випадку, якщо воно є законним, справедливим і жорстко індивідуалізованим. Психологічний аспект цього принципу полягає в такому:

- надто суворе покарання може негативно вплинути на особистість;
- надто м'яке покарання може підірвати довіру до справедливості системи.

Судова практика підтверджує, що найбільш складною частиною обвинувальної промови прокурора є характеристика особистості обвинуваченого. Часто можна помітити тенденцію до надмірного використання виразів, що може призвести до неприпустимого приниження людської гідності. Водночас важливо згадати слова видатного юриста: «...стриманість у слові, обдуманість і справедливість у висновках, а також поруч із осудом вчиненого злочину – ставлення до підсудного без однобічності і без образи його гідності».

Лише об'єктивний аналіз позитивних та негативних якостей особистості обвинуваченого, проведений державним обвинувачем, може сприяти винесенню справедливого вироку. Це стає особливо актуальним під час розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних із неповнолітніми. У таких випадках аналіз формування особистості неповнолітнього злочинця може розкрити фактори, що суттєво впливають на його кримінальну поведінку (наприклад, вплив пияцтва батьків, недостатня контрольованість поведінки в школі, негативний вплив ззовні тощо). Соціальний та

психологічний аналіз особистості підлітка і його оточуючого середовища, об'єктивна оцінка впливу цього середовища на його психіку та поведінку є важливими аспектами роботи державного обвинувача. Цей соціально-психологічний аналіз стає одним з доказових факторів під час визначення прокурором міри покарання. Треба також відзначити, що прокурор у провадженні про кримінальні правопорушення неповнолітніх виступає не тільки як обвинувач, але й як вихователь, роз'яснюючи сутність законів, принципи моралі та способи запобігання кримінальним правопорушенням, що впливає на зміст і форму його виступу в суді та на сприйняття його слів усіма учасниками судового засідання.

Значну увагу в обвинувальних виступах прокурора приділяють викладенню фактичних даних. На жаль, деякі представники прокуратури, замість проведення кваліфікованого аналізу доказів, обмежуються простим переказом матеріалів провадження. Виклад фактичних обставин провадження у формі оповідання, замість аналітичного підходу, помітно зменшує ефективність виступу прокурора в суді і може слугувати показником його професійної непридатності.

Важливо відзначити, що не всі кримінальні провадження вимагають обов'язкового викладу фактичних обставин у промові прокурора. Ситуації, коли це є необхідним, можна виділити у таких випадках:

- 1) прокурор наполягає на зміні обсягу обвинувачення;
- 2) прокурор вимагає зміни кваліфікації складу кримінального правопорушення;
- 3) між прокурором і захистом виникає незгода щодо фактичних обставин провадження.

Прокурор повинен особливо ретельно розглядати виправдувальні версії, які представлені в судовому розгляді захисником і обвинуваченим. Така ретельність і скрупульозність в аналізі доказів також є обов'язковими у випадках, коли обвинувачення ґрунтується на побічних доказах. Оскільки взаємозв'язок цих доказів опосередкований певними обставинами і «не лежить на поверхні», завданням прокурора в цій ситуації є зробити ці зв'язки явними.

Психологічно важким аспектом у діяльності прокурора в суді є його взаємодія зі стороною захисту. У своїх висловлюваннях та репліках прокурор повинен утримуватися від голосливості та необ'єктивності. Прояв поваги до адвоката є нормою його спілкування під час полеміки.

Отже, прокурор повинен систематично аналізувати події, пов'язані з кримінальним правопорушенням, з метою доведення того, що подія справді трапилася, і винен у її скоєнні саме обвинувачений. Навіть якщо справа здається очевидною і обвинувачений визнає свою провину, прокурор не може відмовитися від обов'язку довести обвинувачення. Внутрішнє переконання прокурора в обґрунтованості та законності обвинувачення повинно базуватися на доказах усіх обставин провадження. У випадку якщо матеріали судового слідства не підтверджують обвинувачення, прокурор повинен відмовитися від обвинувачення. Це є важливим психологічним кроком, оскільки він вимагає переступити через власні сумніви та визнати недостатність підстав для обвинувачення. Науковці визнають, що в цьому може бути причина майже повної відсутності відмов прокурорів від обвинувачення в судовій практиці [1].

Для успішної роботи прокурора важливо володіти певними якостями, які можна визначити, враховуючи особливості професіограми прокурора. Пізнавальна (пошукова) діяльність прокурора передбачає розвиток усіх процесів. Оскільки прокурорська діяльність належить до складної інтелектуально-практичної сфери, це підтримує необхідність певних психічних якостей у прокурора, таких як спостережливість, допитливість, стійкість уваги, вміння зосереджувати її на важливих завданнях протягом визначеного часу тощо. Ці якості є необхідними в зв'язку, з одного боку, з жорсткими межами закону, який регулює діяльність державного обвинувача, а з іншого – з характером кримінальних проваджень, таких як вбивства, бандитизм тощо, а також з соціальною обстановкою, в якій відбувається його робота.

Пізнавальна (пошукова) діяльність прокурора набуває особливого значення під час проведення допитів у залі судового засідання членів злочинного угруповання, де його спостережливість та орієнтація в ситуації розкриваються повним обсягом.

Одним із найсуттєвіших аспектів професійної діяльності прокурора є його комунікативна компетенція. Спілкування відіграє ключову роль у роботі державного обвинувача, адже воно пов'язане з установленням об'єктивної істини в кримінальних провадженнях. Прокурор у процесі судового розгляду взаємодіє з адвокатами, експертами, обвинуваченими, потерпілими, свідками, і для кожної з цих груп важливо знайти відповідний підхід та стиль взаємодії. Отже, варто особливо наголосити на необхідності володіння прокурором мистецтвом ведення промови, оскільки, «слово – один із найпотужніших інструментів людини. Воно стає вражаючим, коли використовується вдало, щиро і вчасно. Вміле висловлення може захопити та засліпити навколишнім блиском. Отже, моральний обов'язок судового оратора – користуватися цією зброєю обережно та розумно, зробивши своє слово слугою глибокого переконання й уникаючи схильності до зовнішньої форми...». Майстерність прокурора в обвинувальній промові також є важливим критерієм його професійної компетентності. Судова практика демонструє, що завдяки розвиненим комунікативним навичкам та умінням прокурор у зміцненні взаємодії з підсудним може спричинити відвертість і стимулювати його бажання звільнитися від неправдивої інформації, щоб надати точні свідчення. Майстерність у постановці запитань, ведення діалогу та вплив на емоційний стан підсудного відіграють важливу роль у створенні такого психологічного стану.

Основна сутність конструктивної (реконструктивної) сторони діяльності прокурора полягає у вмілому аналізі та синтезі інформації, яка була зібрана під час підготовчого провадження, з метою розроблення концепції державного обвинувачення. Пояснення цього аспекту охоплює:

- коли прокурор переглядає матеріали досудового розслідування, його ментальна активність спрямована насамперед на відтворення події кримінального правопорушення (процес відтворення події, яка відбулася в минулому, на основі зібраних доказів);
- визначення правдивості обставин та планування судової стратегії є ключовою частиною конструктивної сторони прокурорської діяльності [2].

Робота на конструктивному плані вимагає від прокурора високого рівня оперативної та тривалої пам'яті, здатності до аналітичного мислення та уяви, а також

таких рис розуму, як глибина (здатність вникати в сутність фактів, передбачати результати вчинків), широта (можливість охоплювати велике коло питань і фактів), швидкість (здатність швидко оцінювати обстановку і приймати обдумані рішення), критичність (здатність обдумувати факти, виявляти помилки тощо), гнучкість (здатність аналізувати явища з різних точок зору, варіювати методи дій тощо).

Важливими аспектами в організаційній сфері прокурорської діяльності є його організаторські та вольові здібності. Організаторські здібності виявляються в ефективній співпраці з різними спеціалістами, такими як криміналісти, психологи, педагоги, медики та інші, під час консультацій.

Також виявлення організаторських здібностей проявляється в навичках власної роботи, таких як своєчасне освоєння матеріалів досудового розслідування, проведення кваліфікованого аналізу, отримання додаткової інформації, підготовка відповідних матеріалів для виступу в суді тощо.

Вольові якості прокурора, такі як цілеспрямованість, самостійність, наполегливість, зібраність, ініціативність та рішучість, гарантують готовність державного обвинувача до викликів у вирішенні складних завдань для підтримки державного обвинувачення.

Засвідчувальна сторона прокурорської діяльності пов'язана з використанням письмової промови під час складання відповідних постанов. Вміння чітко висловлювати свої думки в письмовій формі є для прокурора не менш важливим, ніж уміння висловлювати їх усно.

Під час судового розгляду справи прокурор виявляє потребу в заповненні прогалин досудового розслідування і демонструє свій ораторський талант. Його виступ у суді відрізняється грамотністю, лаконічністю, обґрунтованістю та юридичною точністю.

Обвинувальна промова прокурора, яку він виголошує безпосередньо після закінчення судових дебатів, зазначається такими особливостями:

- акцентує увагу суду на існуючих психологічних конфліктах;
- має наступальний, рішучий і позитивний характер;
- є символом неодмінності покарання за злочини проти особи і держави;
- відображає глибокий аналіз структури кримінального правопорушення, його юридичної кваліфікації (відповідно до статей Кримінального кодексу України) і правомірності застосування закону.

У промові прокурора проводиться аналіз злочинної події та її юридичної кваліфікації, надається мотив кримінального правопорушення, розглядаються характеристики обвинуваченого, потерпілого, а також причини та умови, які сприяли вчиненню протиправної дії. Важливо враховувати, що простий перелік доказів не достатній, і необхідний глибокий аналіз зібраних обвинувальних даних. У висновку прокурор звертається до судді, складу суду, присяжних із закликом призначити справедливе покарання.

Проте у промовах прокурора часто відсутній психологічний аналіз особистості обвинуваченого і потерпілого, а також недостатньо розглядається психологічний механізм вчинків осіб.

Під час судового розгляду прокурор вступає у дискусію з різними учасниками судового процесу, такими як адвокат, обвинувачений чи потерпілий. Взаємодія забезпечується встановленням психологічного контакту з учасниками дискусії та здатністю уникати конфронтацій у спілкуванні. Оскільки державному обвинувачеві часто доводиться протистояти опозиції осіб, які мають власні інтереси у вирішенні справи, важливо залишатися спокійним, коректним і ввічливим у взаємодії з будь-яким опонентом. Незалежно від переконань прокурора у власній правоті й обґрунтованості аргументів захисника чи обвинуваченого важливо утримувати об'єктивність і не виявляти роздратування. Якщо, наприклад, державний обвинувач не погоджується з думкою адвоката-захисника, йому потрібно довести необґрунтованість тверджень останнього, ґрунтуючись на фактах і нормах закону.

Також варто зупинитися на виховному аспекті діяльності прокурора. Виховна діяльність прокурора базується на суворому дотриманні права, уважному відношенні до особистості й об'єктивному аналізі представлених документів, заяв, скарг та інших матеріалів. Важливо уникати ситуацій, де прокурори перетворюють аналіз зібраних доказів у форму знущання, глузування або висловлюють неприязні коментарі щодо людського горя.

Стан і структура злочинності в країні значно впливають на громадян. Кожен успіх прокуратури, особливо в справах зі значущим суспільно-психологічним відтінком, має відзначатися прозорістю. На противагу цьому бюрократизм, некомпетентність і неетичне ставлення до громадян можуть негативно позначитися на громадськості. Виховний вплив прокурора направлений на оперативність та цілеспрямованість застосування відповідних покарань.

Своєчасний розгляд скарг і заяв громадян має значний виховний ефект. Прокурор повинен вміло взаємодіяти з громадянами, бути грамотним, аргументовано висловлювати свої думки та інші навички. Отже, прокурор повинен оволодіти знаннями в галузі психології, естетики, етики, риторики та інших суміжних галузей. Такий підхід дає змогу прокурору розвивати абстрактне та логічне мислення, формувати юридичний світогляд і виховувати необхідні психологічні якості для успішної професійної діяльності.

Отже, виступаючи в суді у кримінальному провадженні, прокурор представляє державу, вимагаючи від себе виняткової уважності до аналізу доказів, бездоганних висновків і високого рівня мовної вправності. Різні аспекти прокурорської діяльності у вигляді обґрунтування в обвинувальній промові взаємодіють як комплекс, вирішуючи свої завдання. Згуртована професійна структура особистості прокурора є визначальною для досягнення високого рівня компетентності, навичок та умінь у його професійній діяльності як державного обвинувача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лугіна Н. А., Кушнір З. О. Роль прокурора в кримінальному провадженні щодо приватного провадження в умовах реформування органів прокуратури. *Електронне науково-практичне фахове видання «Журнал східноєвропейського права»*. 2020. Випуск 74. С. 51–57.
2. Бедь В. В. Юридична психологія : навч. посіб. 2-ге вид., доп. і переробл. К. : МАУП, 2004. 436 с.
3. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія : підручник. К., 2013. 352 с.

REFERENCES

1. Luhina N. A., Kushnir Z. O. Rol prokurora v kryminalnomu provadzhenni shchodo pryvatnoho provadzhennia v umovakh reformuvannia orhaniv prokuratury. *Elektronne naukovo-praktychne fakhove vydannia «Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava»*. 2020. Vypusk 74. S. 51–57.
2. Bed V. V. Yurydychna psykholohiia : navch. posib. 2-he vyd., dop. i pererobl. K. : MAUP, 2004. 436 s.
3. Konovalova V. O., Shepitko V. Iu. Yurydychna psykholohiia : pidruchnyk. K., 2013. 352 s.

O. P. Shovkoplias. PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE PROSECUTOR'S ACTIVITIES IN COURT

The article examines the psychological features of the prosecutor's activity in court. It is noted that the prosecutor is not above the court; its role is to support the effective operation of the court. The main task of the prosecutor during the indictment speech during the court session is a qualified analysis of the evidence. He must convince other participants in the legal process of the reliability and objectivity of this evidence.

It is emphasized that during the qualification of a criminal offense, the prosecutor must reveal the content of the relevant article of the Criminal Code, justify the application of this article, and also highlight the objective and subjective aspects of the relevant composition of the criminal offense. When determining the punishment, the prosecutor must take into account the personal characteristics of the accused, such as value orientations, motivational sphere, behavior style, main character traits and other aspects.

It has been proven that only an objective analysis of the positive and negative qualities of the accused's personality, conducted by the public prosecutor, can contribute to a fair verdict. This becomes especially relevant when considering criminal proceedings involving minors. In such cases, the analysis of the formation of the personality of a juvenile criminal can reveal factors that significantly influence his criminal behavior (for example, the influence of parental drunkenness, insufficient control of behavior at school, negative influence from the outside, etc.). Social and psychological analysis of a teenager's personality and his environment, an objective assessment of the impact of this environment on his psyche and behavior are important aspects of the public prosecutor's work.

Шовкопляс О. П. Психологічні особливості діяльності прокурора в суді

It was concluded that speaking in court in criminal proceedings, the prosecutor represents the state, demanding from himself exceptional attentiveness to the analysis of evidence, impeccable conclusions and a high level of language skills. Various aspects of the prosecutor's activity in the form of justification in the indictment interact as a complex, solving their tasks. The cohesive professional structure of the prosecutor's personality is decisive for achieving a high level of competence, skills and abilities in his professional activity as a public prosecutor.

Key words: prosecutor, state indictment, indictment, court, trial.

Стаття надійшла до редколегії 16 січня 2024 року